



Оксана КІСЬ

Х КОНГРЕС ЕТНОГРАФІВ І АНТРОПОЛОГІВ РОСІЇ

З² до 5 липня 2013 р. у Москві проходив Х Конгрес етнографів і антропологів Росії (далі у тексті скорочено КЕАР). Співорганізаторами цього без перебільшення масштабного заходу стали Асоціація етнографів і антропологів Росії та Інститут етнології і антропології ім. М. Миклухо-Маклая Російської Академії Наук (www.iea.ras.ru). Суспільну значущість цієї події для академічного життя країни, як і політичну вагу етнологічних студій, засвідчив привітальний лист на адресу учасників Конгресу від Президента Росії Володимира Путіна, який було зачитано на урочистому пленарному засіданні з нагоди початку роботи форуму. Пролунали й інші привітальні листи та промови на адресу учасників наукового зібрання від низки високопосадовців Російської Федерації та від уряду Москви. Від імені керівництва РАН слово до присутніх виголосила академік Талія Ярулівна Хабрієва, віце-президентка РАН, доктор юридичних наук, директор Інституту законодавства і порівняльного правознавства при уряді РФ.

З огляду на те, що більшість мешканців Російської Федерації нині живуть у містах та містечках, урбаністична антропология поступово стає одним з потужних напрямків сучасних етнологічних досліджень в Росії. Саме тому наскрізною темою цього горічного конгресу було обрано таку: «**Сучасне місто і соціально-культурна модернізація Росії**». Організатори заходу запропонували учасникам розглянути та обговорити проблеми, пов'язані з сучасною міською культурою, процесами урбанізації, поєднанням традиції і модерності в просторі міста, впливом міграційних процесів на зміну міського середовища та ін. Передбачалося чимало уваги звернути на актуальні для сучасної етнологічної науки питання міждисциплінарності, формування та використання етнографічних джерел, етнографічного музейництва, застосування новітніх інформаційних та цифрових технологій для вивчення культурної спадщини тощо.

До програми Конгресу було включено близько 1400 доповідей¹, які досить нерівномірно розподілили у 41 тематичну секцію та п'ять круглих столів. Справді, міжнародним цей форум зробило широкое представництво науковців, які репрезентували понад два десятки країн світу: окрім Російської

¹ X Конгресс этнографов и антропологов России: Тезисы докладов. — Москва, 2—5 июля 2013 г. / редкол.: М.Ю. Мартынова и др. — М.: ИЭА РАН, 2013. — 302 с.

Федерації, у конгресі узяли участь дослідники з Білорусі, Польщі, Угорщини, Болгарії, США, Німеччини, Сербії, Хорватії, Італії, Греції, Узбекистану, Казахстану, Киргизії, Молдови, Латвії, Литви, Естонії, Фінляндії, Швеції, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Швейцарії, Австрії, Японії, Великобританії. Гідно представила українську академічну науку доволі значна група українських дослідників — працівників вищих навчальних закладів та академічних інституцій Києва, Львова, Одеси, Тернополя, Харкова, Севастополя, Маріуполя, Дніпропетровська, Вінниці, Черкас. Українські науковці взяли участь у роботі низки різних за своєю тематикою секцій KEAP, що засвідчило доволі широкий спектр дослідницьких зацікавлень і дало змогу побачити перспективи розвитку окремих напрямків української народознавчої науки в контексті сучасних пострадянських тенденцій. Зупинимось на них докладніше.

Не таємниця, що останнім часом в Європі загалом зростає інтерес до культури ромів-циган, що почасти зумовлено пролемами соціокультурної інтеграції ромів в країнах Євросоюзу. У відповідь на цей суспільний запит етнологічна наука пропонує фахові розвідки, що дають можливість політикам краще зрозуміти культуру циган: під час KEAP було виголошено п'ять циганознавчих доповідей (Н. Деметер «Цигани в Москві», Н. Зіневич і Т. Сторожко «Рані романи» як бажаний статус циганки у поколінній та гендерній ієрархії», М. Смирново-Сеславінською «Ієрархія статусів у процесі соціально-економічної інтеграції етнічних груп до макросуспільства (на прикладі етносоціальних процесів у циган)» та її ж у співавторстві з К. Красухіним «Циганський соціонім MORE: позначення внутрішньоетнічного соціального статусу і проблема багатоскладової етимології»).

Заслуговує на увагу розвідка київської дослідниці Наталії Зіневич (у співавторстві з Тетяною Сторожко), яка висвітлює маловивчену соціальну категорію ромської культури — «рані романи» (дослівно — «шанована циганка»). Цей титул може здобути старша жінка з бездоганною репутацією, яка протягом життя успішно реалізувала свій гендерний сценарій, здобула повагу і авторитет в родині та громаді. Унікальність такого статусу полягає в особливому становищі цієї жінки в загалом

патріархальному циганському соціумі, коли установлені норми гендерної стратифікації та сегрегації почасти втрачають чинність, натомість жінка набуває раніше недоступних для неї важелів впливу і доступ до прийняття важливих рішень на рівні родини та громади.

Згадану доповідь було виголошено в межах секції «Етнографія соціального статусу: етнічність, гендер, ієрархія, ритуал» під орудою представниць петербурзької етнографічної школи Тетяни Щепанської і Олени Успенської. Значна частина представлених тут розвідок так чи інакше заторкували питання статусу жінок у сім'ї, громаді, обрядово-ритуальній культурі різних народів. В цьому контексті гідно прозвучала доповідь одеської дослідниці Галини Стоянової «Гендерні ролі як відображення архетипів національної культури в контексті обрядів життєвого циклу». У ній на конкретному етнографічному матеріалі було простежено гендерні відмінності ритуальних ролей чоловіків та жінок у середовищі болгар Південної Бесарабії. Прикметно, що низка російських етнологинь представила власні дослідження про неєвропейські культури. Так, москвичка Світлана Рижакова розповіла про унікальний соціальний статус танцівниці та її стосунки з «покровителем» у східних регіонах Індії, а Ксенія Воздган з Санкт-Петербурга висвітлювала особливості образу жінок-шаманок серед малих народів Індії, зупинившись на їх участі у ритуальних практиках на тлі поширених уявлень про жіночу нечистоту.

Гендерна проблематика виявилася чи не найпопулярнішою на KEAP, про що недвозначно свідчить рекордна кількість доповідей, заявлених до секції «Міщанин і міщанка в минулому і майбутньому: гендерні дослідження в етнографії міста» — у програмі KEAP їх було анонсовано 85. Організовувала цю секцію Російська асоціація дослідників жіночої історії (www.rarwh.ru) під орудою провідної у Росії вченої Наталії Пушкарьової, чий праці вже давно належать до класики жіночої історії. Хронологічний діапазон доповідей охоплював кілька століть, тоді як їх тематичний спектр простягався від історії жіночої освіти та професійної праці — до трансформації традиційного гендерного укладу в сучасному урбанізованому середовищі та гендерних аспектів міських субкультур. Галина Ульянова, зокрема, на основі даних про розвиток промисловості Москви

у XIX ст. переконливо довела, що вже у той час сотні жінок нарівні з чоловіками успішно займалися самостійним підприємництвом, в тому числі володіли великими фабриками. Вчена проаналізувала соціальний, етнічний і сімейний статус фабриканток і виявила, що впродовж століття спостерігалася тенденція від моноетнічного (переважно росіянки) до поліетнічного складу жінок у бізнесі (німкені, французжанки, англійки та ін.).

Чималий інтерес та жваву дискусію викликали доповіді на перехресті політичної історії, гендерних студій та соціальної антропології. Ольга Мілова порушила тему необхідності ретельнішого вивчення гендерних особливостей життя жінок-політв'язнів у таборах системи Гулагу. Її розвідка ґрунтувалася на листах та особистих спогадах росіянок, в тому числі на унікальних малюнках колишньої каторжанки Євфросинії Керсновської, що ілюструють найбільш вражаючі моменти табірнього повсякдення. Ці документи є важливими джерелами для розуміння жіночого досвіду Гулагу. Доповідь Оксани Кісь «Репрезентації етнічного і повсякденного у спогадах українко-політв'язнів середини XX ст.» збудована на аналізі ширшого масиву особистих спогадів. Дослідниця показала, як українки-політв'язні використовували свій гендерно-забарвлений досвід, знання та уявлення для створення подоби «нормального життя» в умовах табору як на рівні упорядкування побуту, так і через традиційну жіночу творчість (вишивання, спів) та релігійні практики (святування Різдва і Великодня, недільні богослужіння). Ці повсякденні практики набули нового смислу в умовах ув'язнення, оскільки, по-перше: дозволяли українкам підтримувати та демонструвати свої основні соціальні ідентичності (етнічну, гендерну, релігійну, політичну); по-друге: сприяли консолідації невірних та формуванню в них почуття солідарності, необхідного для виживання; по-третє: фактично були формою пасивного спротиву дегуманізуючій дії табірнього режиму. Такий підхід дає змогу поглянути на жінок-політв'язнів не лише як безсилах жертв, але й побачити прояви жіночої дієздатності в умовах найжорсткішої депривації. Аналіз подій, пов'язаних з протестною акцією «Пуссі Райот», який представили американці Ендрю Уїгет та Браїан Рурке, повернув присутніх до актуальних питань про роль гендеру у політичній площині. На дум-

ку дослідників, цей виступ засвідчив зрощування державної та релігійної влади в Росії.

Власне, обговоренню питань проявів та взаємодії бунтівного та консервативного у міському просторі було присвячено окрему секцію «Політична антропологія: «революціонізм» і «традиціоналізм» в міській культурі», де доповідачі, окрім іншого, дискутували й про вуличні протести та організовані протестні рухи. Київська дослідниця Лариса Буряк, яка виступила в межах цієї секції з доповіддю «Монументально-семантичний простір Києва в контексті соціокультурних трансформацій XIX—XX ст.», представила колегам своє бачення того, як у міському просторі символічно кодується історична та культурна пам'ять та яким чином це впливає на суспільну свідомість та формування національної ідентичності.

Чималий інтерес викликала секція «Неконвенційна медицина в умовах сучасного міста» під орудою знаної дослідниці нетрадиційних лікарських практик Валентини Харитонової (до слова, колишньої львів'янки). Слід зауважити, що медична антропологія, попри значний доробок вітчизняних дослідників, ще не набула належного розвитку в українській етнологічній науці, на відміну від країн Заходу. Історія становлення цієї субдисципліни у Північній Америці стала темою доповіді ученої з США Марджорі Балзер, тоді як її співвітчизниця Сана Лоо зосередила увагу на правових аспектах створення професійної асоціації медичних антропологів. У виступі Валентини Харитонової було проаналізовано зміст основних понять медичної антропології: конвенційна та неконвенційна медицина, традиційна медицина, народна медицина, магіко-містичні практики тощо. У доповідях дослідники зверталися до актуальних проблем медичної антропології, зокрема, дискутували про можливості збереження народних методів лікування в урбанізованому міському середовищі. У роботі цієї секції взяла участь й тернопольянка Оксана Лабащук, яка представила доповідь «Амбівалентний образ лікаря в уявленнях наших сучасників (на матеріалах жіночих розповідей про вагітність і пологи)». Дослідниця-фольклористка проаналізувала натальні наративи та виявила виразні ознаки міфологізації образу медика: у них добрий лікар-помічник протиставлений своєму антагоністові лихому лікарєві-шкіднику; від зустрічі та спілку-

вання з цими персонажами власне й залежить успіх чи невдача досвіду материнства.

Гідне місце у роботі Конгресу посіла й проблематика методики етнографічного дослідження. Окрім того, що діяла окрема секція «Польова етнографія та архівація етнографічних матеріалів», ціла низка доповідей, присвячених методиці усної історії та роботі з усноісторичними джерелами, було виголошено в інших тематичних секціях (М. Овчарова «Усна історія як метод і джерело для дослідження формування мордовського населення Сибіру»; Ю. Галямін «Особливості документування сучасного кетського усного тексту під час fieldworks»; Н. Драннікова, А. Чепіль «Усні оповіді «про зустріч рольовика і цивіла»: за матеріалами усної традиції у середовищі рольового руху»; В. Донован, С. Подрезова «Як селяни ставали міщанами: усні історії про міграції населення півночно-західного регіону з села до міста у другій пол. ХХ ст.»; А. Сабіров, С. Тіллабаєв «Малі міста Узбекистана в контексті усної історії»). З іншого боку, у секції «Візуальної антропології» досвідчені і молоді етнографи дискутували про роль фотодокументів в етнографічних студіях та ділилися досвідом зйомки етнографічного кіно і відеофіксації у польових умовах. На цьому тлі помітно вирізнялася доповідь латишки Гундеги Гайліте «Матилатвія у латиській карикатурі (до питання візуалізації етнічності)», яка стала чудовим прикладом міждисциплінарного підходу в етнології. Дослідниця застосувала методи візуального і гендерного аналізу до політичних карикатур від кінця ХІХ ст. дотепер, що дало змогу виявити способи конструювання і репрезентації латиськості, а також простежити, які саме етнічні та гендерні стереотипи було використано для національної мобілізації латишів в умовах політичних загроз ззовні.

Серед інших вагомих тем, обговоренню яких було присвячено окремі секції, — питання формування етнічної політики, фахового моніторингу та експертизи у цій царині, проблеми міграції, толерантності і ксенофобії, регіональні студії та культура малих народів, вплив ЗМІ на формування міжетнічних відносин, роль етнічності в контексті молодіжних та інших міських субкультур та ін. Актуальні питання співвідношення етнічного та релігійного факторів в урбанізованому просторі були у центрі обговорення секції «Етнічність і релігія в умовах сучасного міс-

та», співорганізатором якої став одеський народознавець Олександр Пригарін. До слова, науковець не вперше бере участь у KEAP — у попередні роки він та інші дослідники з Одеси вже представляли свої розвідки на цьому поважному форумі. Зокрема, у 2007 р. на секції «Антропология академічного життя» він виступив з доповіддю «Класифікація дослідницьких стратегій в етнології: виклики поля та особистий досвід», а його колега Галина Стоянова представила свою розвідку «Особливості побутування етнологів (на прикладі викладачів кафедри археології та етнології Одеського національного університету)». Обидві доповіді згодом були опубліковані у збірниках «Антропология академічного життя» (2008 і 2010). На KEAP, що відбувся у 2011 році в Петрозаводську, двоє представників одеської етнографічної школи також очолювали секції: С. Коч — «Етноекonomia у реаліях традиційних та сучасних культур», а О. Пригарін — «Інноваційний потенціал у консервативному релігійному середовищі: варіативний досвід культурної адаптації»). То ж нинішній значно масовіший «науковий десант» українських етнологів на KEAP є вдалим продовженням уже започаткованої традиції, яку слід і надалі розвивати. Таке фахове спілкування необхідне не лише для того, щоб презентувати світовій науковій громадськості чималий доробок вітчизняних народознавців, але й для обговорення з колегами актуальних питань розвитку етнологічної науки у пострадянських контекстах.

Кілька міркувань щодо організації самого заходу. Упродовж усієї роботи KEAP діяла велика книжкова ярмарка, де можна було за собівартістю придбати наукові книги з етнології та суміжних дисциплін. Звичайно, це були головним чином видання Інституту етнології та антропології РАН. Однак слід віддати належне організаторам: вони надали можливість усім учасникам Конгресу представити на ярмарці власні праці, чим, між іншим, скористалися й українські дослідники. Як і у більшості заходів такого масштабу, величезна кількість учасників KEAP стала викликом, з яким організаторам заходу не вдалося до ладу впоратися. Однією з проблем стало те, що у головному будинку РАН забракло відповідних приміщень для повноцінної роботи усіх секцій і деяким з них довелося шукати собі притулку в інших академічних установах Москви (наприклад, секція «Міщанин і

міщанка в минулому і майбутньому: гендерні дослідження в етнографії міста» працювала в Інституті російської історії РАН, а секція «Неконвенційна медицина в умовах сучасного міста» — у Московській медичній академії ім. І. Сеченова). До того ж, у край вельюдних секціях не було завчасно укладено послідовність виголошення доповідей (у Програмі KEAP доповідачів було подано за абеткою), тому передбачити, в який саме момент засідання відбудеться той чи інший виступ, виявилось неможливо. Через це багатьом учасникам KEAP не вдалося почути доповіді, які їх цікавили. Тут російським колегам варто перейняти досвід європейських та північно-американських колег, які, організовуючи такі репрезентативні наукові форуми, значно ретельніше ставляться до формування програми та планування засідань. Неefективність радянського стилю організації таких масових заходів (з притаманною їм гігантоманією, коли кількісними показниками намагаються компенсувати суттєві прогалини в якості) є очевидною. Світовий досвід засвідчує, що сумлінніша робота оргкомітету під час підготовки конференції (ретельніша і прискіпливіша селекція заявок, вдумливіше формування секцій з небагатьох тематично-близьких доповідей та чіткий регламент роботи) дає змогу суттєво упорядкувати процес та значно підвищити науковий рівень самого форуму. До того ж, такий підхід надає можливість науковцям ґрунтовніше обговорити актуальні для них питання у зацікавлено-

му і компетентному середовищі, а не просто тезово озвучити основні ідеї своїх досліджень. Прикладом такої раціональної організації можуть бути щорічні конгреси дисциплінарно близьких до етнологів Асоціації дослідження національностей www.nationalities.org чи Асоціації славістики, східно-європейських та євразійських студій <http://aseees.org/> у США.

У своїй заключній промові Валерій Тішков, директор ІЕА РАН, наголосив на тих викликах і завданнях, які постають перед етнологічною наукою з огляду на актуальні політичні і соціальні проблеми сучасного суспільства. Порушені ним питання актуальні й для українського народознавства. Подібно до «публічної соціології», українська етнологія має стати наукою, дослідницькі зусилля якої спрямовані на вирішення цілком конкретних суспільних питань (як от міграції, етнічні та расові напруження, розвиток етнічних меншин, сімейно-демографічні проблеми, збереження культурної спадщини, забезпечення гендерної рівності та ін.). Сучасна етнологічна наука має виразний прикладний вимір, і її наукові здобутки повинні стати важливим фактором у державній політиці.

Авторка висловлює вдячність Галині Стояновій (Одеса), Оксані Лабащук (Тернопіль), Наталії Зіневич (Київ), які долучилися до підготовки цього повідомлення, надавши важливу інформацію та власні спостереження про роботу KEAP.